

บทปริทัศน์หนังสือ “เทพารักษ์ล้านนา: จากหอผีสู่รูปปั้น
ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์”

Book Review “Lanna Guardian Spirit : From the Ghost Tower to
the Statue, Shrine and Monument”

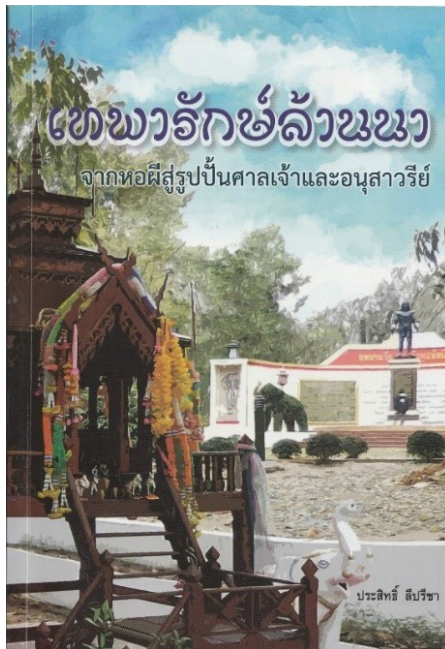
อิสระ ตรีปัญญา¹

Issara Treepanya¹

Received : June 15, 2020

Revised: June 21, 2020

Accepted: June 21, 2020

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม(hereaum1979@gmail.com)

ชื่อหนังสือ: เทพารักษ์ล้านนา: จากหอผีสู่รูปปั้น ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์
ผู้เขียน: ประสิทธิ์ ลิปรีชา
จัดพิมพ์โดย: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่
จำนวนหน้า: 194
ปีที่พิมพ์: 2560
ISBN 978-616-398-225-4

ปรากฏการณ์ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ อาทิ เรื่องผี จิตวิญญาณ ร่างทรงองค์เทพ หรือ การทรงเจ้าเข้าผี ฯลฯ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่กับสังคมไทยมาอย่างช้านาน ถึงแม้ว่าเราจะอยู่ในโลกสมัยใหม่ที่ขับเคลื่อนไปด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัยก็ตาม แต่ความเชื่อและบทบาทของสิ่งเหล่านี้ที่มีต่อผู้คนกลับมิได้จางหายไป มีหน้าซ้ำความเชื่อเหล่านี้กลับได้แพร่กระจายขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางผ่านโลกออนไลน์และสื่อสังคมสมัยใหม่ พร้อมทั้งมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมอีกด้วย มีการศึกษาทางวิชาการและให้ความสนใจต่อการดำรงอยู่และบทบาทหน้าที่ของความเชื่อเรื่องผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะหนังสือที่โดดเด่นและน่าสนใจเรื่อง “ผีเจ้านาย” ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2545) ที่ศึกษาการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของการทรงผีเจ้านายในระบบความเชื่อและศาสนาของล้านนาโดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่นิยม หนังสือเรื่อง “ทรงเจ้าเข้าผี : วาทกรรมของลัทธิพิธีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัย ในสังคมไทย” ของสุริยา สมุคุปต์ และคณะ (2539) ที่ศึกษาและวิเคราะห์ปรากฏการณ์การทรงเจ้าเข้าผีในสังคมเมืองผ่านกรอบคิดเรื่องอำนาจและวาทกรรมของฟูโกต์ (Michel Foucault) หรือ “เจ้าที่และผีปู่ย่า : พลวัตของความรู้ชาวบ้านอำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น” ซึ่งเป็นงานรวบรวมข้อเขียนต่าง ๆ ของ

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) เกี่ยวกับระบบความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมในท้องถิ่นภาคเหนือในฐานะที่เป็นความรู้หรือปฏิบัติการในการต่อสู้ช่วงชิงและผลิตความหมายใหม่ของชาวบ้าน ชุมชนที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนงานของนักวิชาการทางประวัติศาสตร์อย่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในเรื่อง “ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5” (2536) เป็นต้น

นอกจากนั้นก็มีหนังสือที่สื่อสาระตลัษณะนี้ที่น่าสนใจและมีความร่วมสมัยเป็นประโยชน์ควรแก่การศึกษาเล่มหนึ่งคือ หนังสือเรื่อง “เทพารักษ์ล้านนา จากหอผีสู่รูปปั้น ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์” ของ ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2560) อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งพัฒนามาจากโครงการวิจัยอนุสาวรีย์ท้องถิ่นและชาติพันธุ์ในล้านนา ถือเป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่น่าจะช่วยให้ผู้ที่มีความสนใจในเรื่องพิธีกรรมความเชื่อ ตลอดจนเรื่องของความสัมพันธ์และการดำรงอยู่ของสังคมลัษณะนี้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ได้ศึกษาและขยายพรมแดนความรู้ของตนให้กว้างขวางออกไป ทั้งยังสามารถนำมาต่อยอดความคิดเพื่อพัฒนาให้เป็นงานศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้ โดยหนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยเนื้อหาจำนวนหกบท ซึ่งสรุปได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

บทนำ: สำนวณแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ในบทแรกนี้เป็นการสำนวนและทบทวนวรรณกรรม ที่ศึกษาเกี่ยวกับผีเจ้านายหรือผีเมืองซึ่งเป็นเทพารักษ์ในสังคมท้องถิ่นล้านนา ตลอดจนงานศึกษาเกี่ยวกับรูปปั้นศาลเจ้า หรืออนุสาวรีย์ในฐานะที่เป็นสิ่งก่อสร้างเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับตำนาน วีรบุรุษ หรือเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งรูปปั้นเหล่านี้มีความแตกต่างไปจากอุดมคติและวัตถุประสงคในการสร้างอนุสาวรีย์ ของรัฐชาติส่วนกลาง เพราะด้วยลักษณะที่หลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในดินแดนล้านนา และการมีประวัติศาสตร์ที่เป็นลักษณะเฉพาะตน ทำให้เกิดการนับถือผีหรือเทพารักษ์ของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่

เป็นวีรบุรุษในเรื่องเล่าหรือประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เจ้าหลวงคำแดงที่เป็นที่นับถือของคนเมืองและคนไทลื้อ เจ้าพ่อขอมือเหล็ก ในชุมชนไทยวน หรือขุนหลวงวิลังค๊ะที่ถือเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ เป็นต้น ขณะที่กระบวนการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้า หรืออนุสาวรีย์นั้น ๆ ก็เกิดขึ้นจากการระดมความคิดและทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนเอง โดยที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐส่วนกลางแต่อย่างใด นำมาสู่การตั้งคำถามว่า การสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์ท้องถิ่นในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเกิดขึ้นภายใต้บริบทเช่นไร และมีการปรับเปลี่ยนความหมาย หรือรูปแบบของกิจกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละชุมชนในลักษณะใด ซึ่งจะกลายมาเป็นวัตถุประสงคํ์สำคัญ สามประเด็นในการศึกษา คือ (1) ศึกษาประวัติและพัฒนาการของเทพารักษ์ท้องถิ่นที่ชาวบ้านนับถือ และการปรับเปลี่ยนจากห่อฝามาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์ท้องถิ่น (2) ศึกษาความเปลี่ยนแปลงไปที่เกิดขึ้นตามมาจากรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของชุมชนท้องถิ่นล้านนา และ (3) วิเคราะห์ความทรงจำ ทางสังคมที่มีต่อองค์เทพารักษ์ กับความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของห่อฝที่ปัจจุบันได้กลายมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้า และอนุสาวรีย์ท้องถิ่น

บทที่สอง : ประวัติของเทพารักษ์ความเชื่อและพิธีกรรม สิ่งที่มาพร้อมกับความเชื่อและพิธีกรรมก็คือตำนานและเรื่องเล่า มาลินอฟสกี (Malinowski) เห็นว่า ตำนานนั้นทำหน้าที่เป็นเหมือนบทบัญญัติเกี่ยวกับระบบความเชื่อและระบบศีลธรรมของกลุ่มคน ทั้งตำนานและพิธีกรรมจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชนแต่ละชาติพันธุ์ (ศิริพร ณ ถลาง, 2557) เนื้อหาในบทนี้จึงเป็นการปูพื้นฐานและให้ข้อมูลเชิงประวัติ และที่มาที่ไปของเทพารักษ์ที่เลือกทำการศึกษา ทั้งสี่องค์คือ ขุนหลวงวิลังค๊ะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อขอมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองล้า รวมทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชาวบ้านที่มีต่อองค์เทพารักษ์นั้น ๆ ความน่าสนใจของบทนี้คือ ผู้แต่งได้อธิบายถึงประวัติศาสตร์

เรื่องเล่า หรือตำนานของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ผูกโยงเข้ากับพื้นที่กายภาพของท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น ตำนานของขุนหลวงวิลังคะที่สัมพันธ์กับพื้นที่บริเวณเชิงดอยสุเทพ ในจังหวัดเชียงใหม่ ขุนหลวงวิลังคะซึ่งถือเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะที่ได้การยอมรับนับถือเป็นเทพอารักษ์ประจำท้องถิ่น มีหอผีและงานเลี้ยงผีขุนหลวงวิลังคะเกิดขึ้นในหลายชุมชน นอกจากนี้เรื่องราวในตำนานก็ยังสะท้อนให้เห็นความหมายในมิติอื่น ๆ ทั้งการเมือง อัตลักษณ์ ความขัดแย้ง รวมถึงการผสมกลมกลืนทางชาติพันธุ์ ดังปรากฏในเรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะกับพระนางจามเทวีแห่งเมืองหริภุญชัยที่เป็นการปะทะกันระหว่างชาติพันธุ์มอญ (เม็ง) กับชาติพันธุ์ลัวะ นั่นเอง

มีข้อสังเกตว่า การกล่าวถึงประวัติขององค์เทพารักษ์แต่ละองค์แม้จะมีโครงเรื่องโดยรวมที่คล้ายคลึงกัน แต่ก็มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างกันไปในแต่ละตำนานและแต่ละท้องถิ่น เพราะเมื่อตำนานได้แพร่กระจายจากท้องถิ่นหนึ่งไปสู่อีกท้องถิ่นก็ย่อมมีการแลกเปลี่ยนหรือหยิบยืมทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดการเพิ่มเติมเสริมแต่งในแต่ละสำนวน หรือปรับให้สอดคล้องและสัมพันธ์กับท้องถิ่นของตน โดยที่จุดร่วมของตำนานและเรื่องเล่าก็คือความเป็นวีรบุรุษท้องถิ่นที่ได้ช่วยปกป้องบ้านเมืองหรือสร้างบ้านแปงเมือง และด้วยคุณูปการของผู้นำในอดีตเหล่านี้จึงทำให้คนรุ่นหลังได้อัญเชิญวิญญาณของท่านมาสถิตอยู่ในหอผีเพื่อรับการสักการะให้การคุ้มครองดูแลและดลบันดาลโชคลาภให้แก่ลูกหลานหรือคนในพื้นที่ โดยมีผู้นำทางพิธีกรรมคือร่างทรง หรือมาฆีเป็นตัวกลางในการสื่อสารกับองค์เทพารักษ์ จากเรื่องราวของตำนานจึงก่อให้เกิดเป็นพิธีกรรมหลักในชุมชน ถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่เป็นจุดเชื่อมของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ

บทที่สาม: จากหอผีเป็นรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ มีคำโบราณของชาวไทยลื้อกล่าวไว้ว่า “เจ้าเรือนตายแล้วเป็นผีเรือน เจ้าบ้านตายแล้วเป็นเสื้อบ้าน เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเสื้อเมือง” (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2560) เมื่อวีรบุรุษของ

ท้องถิ่นกลายมาเป็นผิอารักษ์ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ทั้งยังช่วยปกป้องรักษา และควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ๆ ผิ เทพารักษ์ หรือเสื้อเมืองเหล่านี้ ซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงนามธรรมก็ได้ถูกยกระดับมาเป็นรูปปั้นที่เป็นรูปธรรม จากที่เคยอยู่ในห่อผิซึ่งเป็นพื้นที่ปิดในชุมชนก็กลายมาเป็นอนุสาวรีย์ที่เป็นพื้นที่เปิด เป็นสาธารณะที่คนนอกชุมชนสามารถเข้ามาได้ ในบทนี้จึงเป็นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงจากห่อผิมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์ ทั้งสี่ ซึ่งถือว่าเป็นการยกระดับความเชื่อเกี่ยวกับเทพารักษ์ของกลุ่มชาติพันธุ์และเป็นการต่อยอดความทรงจำทางสังคมที่ประวัติศาสตร์ร่วม (common historical consciousness) ให้กับคนรุ่นใหม่ในสังคมหรือชุมชนชาติพันธุ์นั้น ๆ โดยผู้ที่มีอิทธิพลหรือมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างรูปปั้นหรือรูปเคารพเหล่านี้ก็คือ ม้าขี่หรือคนทรง ผู้นำชุมชนในแต่ละท้องถิ่น รวมถึงพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง นักธุรกิจที่ประสบผลสำเร็จ ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอำนาจบารมี

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดกระแสการสร้างอนุสาวรีย์ท้องถิ่นขึ้นมาอีกประการหนึ่งคือ การกระจายอำนาจการปกครองลงมาสู่ท้องถิ่น ผ่านทางองค์กรส่วนท้องถิ่น หรือองค์การบริหารส่วนตำบล รวมถึงกระแสท้องถิ่นนิยมและบริบทด้านการท่องเที่ยวชุมชนที่หน่วยงานของท้องถิ่นต่าง ๆ พยายามจะหยิบยกประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมความเชื่อมาเชิดชูเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ดังในกรณีการสร้างอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะซึ่งเป็นการเกิดขึ้นในบริบทของการฟื้นฟูหรือค้นหาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ อีกทั้งปัจจัยของการท่องเที่ยวในเชิงวิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่พยายามนำเอาพิธีกรรมความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นล้านนา มาเป็นจุดขาย ในแง่นี้ผลพลอยได้อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นตามมาจากการมีอนุสาวรีย์คือการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้จัดงานเฉลิมฉลองประจำปี ซึ่งเป็นวิธีการในการสร้างคะแนนนิยมกับชาวบ้าน เพราะเห็นว่า งานเทศกาลเฉลิมฉลองนั้นเป็นรูปแบบของผลงานเชิงประจักษ์ของผู้บริหารที่มีต่อชุมชน นอกจากนี้การเกิดขึ้นของอนุสาวรีย์ในชุมชนก็ยังเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและนักการ

เมืองท้องถิ่น เช่น อนุสาวรีย์ของเจ้าพ่อขอมือเหล็กซึ่งอยู่ในบริเวณอยู่พื้นที่ที่ทหารทำให้ทหารเข้ามาดูแลและสานต่อความเชื่อร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่โดยการทำให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เป็นต้น และสุดท้ายคืออิทธิพลของกระแสทุนนิยมที่เข้ามามีบทบาทในการหารายได้จากนักท่องเที่ยว จากธุรกิจในงานเฉลิมฉลอง และการจำหน่ายวัตถุบูชา ระดมทุนบริจาคหรือสร้างรูปปั้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อความคิดในการสร้างอนุสาวรีย์ท้องถิ่นขึ้นมา

บทที่สี่: ชุมชนท้องถิ่นกับรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ความน่าสนใจของบทนี้คือการวิเคราะห์ถึงผลที่เกิดขึ้นตามมาของการเปลี่ยนแปลงจากหอยผีมาสู่การเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ในพื้นที่กลางแจ้งที่เป็นสาธารณะ ในหลาย ๆ มิติ โดยสามารถสรุปความได้ดังนี้

1) การเปลี่ยนจากนามธรรมสู่รูปธรรมคือ จากความเป็นหอยผีที่เป็นหิ้งบูชาหรือศาลาหลังเล็ก ๆ ในพื้นที่ปิดกลายมาเป็นรูปปั้นในสถานที่กลางแจ้ง และถูกยกให้เป็นองค์ประธานหลักของชุมชนนั้น ๆ หรือแต่เดิมที่ที่เทวอารักษ์เหล่านี้ไม่ได้มีรูปร่างลักษณะและหน้าตาที่ชัดเจน เพราะเป็นสิ่งที่มาจากตำนานหรือเรื่องเล่า การเป็นรูปปั้นหรืออนุสาวรีย์ก็ทำให้เทพารักษ์ถูกสร้างขึ้นโดยที่มีรูปร่างหน้าตาชัดเจน รวมทั้งลักษณะอิริยาบถบางอย่างที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจในลักษณะที่ตรงกัน และเมื่อได้เห็นเทวอารักษ์ที่เป็นตัวเป็นตนก็ทำให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจและเกิดความศรัทธาได้โดยตรง ถึงแม้ว่ารูปร่างหน้าตาในลักษณะดังกล่าวนั้นจะเกิดมาจากข้อสันนิษฐานหรือจินตนาการของผู้มีบทบาทนำในการสร้างรูปปั้นหรือตัวช่างปั้นก็ตาม

2) การเปลี่ยนจากพื้นที่ปิดสู่การเป็นพื้นที่เปิด จากเดิมที่วัฒนธรรมการเลี้ยงผีเป็นเรื่องภายในชุมชนที่เป็นพื้นที่ปิด สภาพของหอยผีที่แต่เดิมเป็นศาลาหรือหิ้งเล็ก ๆ อยู่อย่างรกร้างน่ากลัวในป่าข้างหมู่บ้าน จะมีผู้คนเข้าไปในยามประกอบพิธีกรรมเลี้ยงดวงหรือสักการะหอยผีประจำปีเท่านั้น ส่วนผู้ที่เข้าไปใช้พื้นที่มักจะเป็น

ผู้นำทางพิธีกรรมหรือคนที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นคนในชุมชนเท่านั้น แต่เมื่อกลายมาเป็นอนุสาวรีย์กลางแจ้งในพื้นที่เปิด มีสภาพเป็นลานกว้างเทปูนอย่างเรียบร้อย พร้อมทั้งมีตัวอาคารอื่น ๆ มาเป็นองค์ประกอบส่วนเสริม เช่น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น หรือศูนย์การเรียนรู้ ทำให้กับเยาวชน นักเรียนนักศึกษา นักท่องเที่ยว ทั้งที่เป็นคนในท้องถิ่นและผู้คนจากภายนอก ซึ่งมีความหลากหลาย ต่างเพศต่างวัย ต่างกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมได้เข้ามารวมใช้พื้นที่เหล่านี้ โดยเฉพาะในงานเทศกาลประจำปีของชุมชนที่มีผู้คนจากภายนอกเข้ามาสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ มีกิจกรรมการรวมตัวทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลายมาเป็นพื้นที่สามัญอันเป็นสาธารณะ การรื้อฟื้นและสร้างอัตลักษณ์ใหม่เช่นนี้จึงทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ท้องถิ่นได้เป็นที่รู้จักแก่โลกภายนอก และทำให้เทพารักษ์ของชุมชนกลายเป็นที่รู้จักแก่คนภายนอกมากขึ้น ถึงแม้คนภายนอกอาจจะรับรู้และให้ความหมายในเชิงความเชื่อที่แตกต่างออกไปจากความหมายเดิมของชุมชนก็ตาม

3) การเปลี่ยนชื่อความหมายและรูปแบบของงานสักการะประจำปี เดิมทีความเชื่อและพิธีกรรมเฉพาะท้องถิ่นจะมีความศักดิ์สิทธิ์ น่าเกรงขาม ต่อมาจึงมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทความทันสมัย อันเนื่องมาจากการติดต่อปะทะกับโลกภายนอกและวิถีการท่องเที่ยวสมัยใหม่ ในด้านเป้าหมายนั้น พิธีกรรมแต่ดั้งเดิมมักจะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ หรือการดำรงอยู่ของชีวิต โดยเป็นไปเพื่อสมาชิกในชุมชนเป็นสำคัญ หรือในบางครั้งกิจกรรมบางอย่างก็มีกฎเกณฑ์ห้ามคนนอกเข้ามาร่วมพิธีโดยใช้วิธีการปิดชุมชนหรือปิดเมืองแต่ต่อมาเมื่อบริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป มีความทันสมัยเข้ามาในชุมชน เช่น การตัดถนนหนทางที่ช่วยเชื่อมต่อให้ชุมชนที่เคยปิดกลายเป็นชุมชนเปิด ตลอดจนบริบทของการกระจายอำนาจการปกครองมาสู่ท้องถิ่น ก็ทำให้งานเลี้ยงผีถูกเปลี่ยนชื่อเป็นงานฉลองสมโภช ดังเช่น งานประเพณีเลี้ยงไว้สาขุนหลวงวิลังคะก็เปลี่ยนมาเป็นประเพณีสมโภชอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ จากพิธีกรรมเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ของคนในชุมชนเป็นหลัก กลายมาเป็นกิจกรรมความบันเทิง มีงานรื่นเริง และรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลาย อันทำให้ความหมายของผีซึ่งเคยเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งมกมายไร้เหตุผล หรือล้าหลังไม่ทันโลกถูกเปลี่ยนไปกลายเป็นความเป็นอนุสาวรีย์อันมีนัยยะของความทันสมัยตามแบบอย่างของผู้เจริญแล้ว

4) การบนบานและบันดาลโชคลาภ บทบาทของเทพารักษ์ในอดีตคือการช่วยปกป้องคุ้มครองชุมชนทั้งในระดับสังคมและปัจเจกบุคคล สำหรับชาวบ้านนั้นเทพารักษ์มีบทบาทต่อพวกเขาในการพึ่งพายามที่ต้องตกทุกข์ได้ยาก หรือคาดหวังว่าจะดลบันดาลโชคลาภให้แก่ตน มีหน้าที่เป็นความหวังทางด้านจิตใจให้แก่ผู้คน การเกิดขึ้นของรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ทำให้เกิดการบนบานที่มากขึ้นตามมาด้วย กลุ่มคนที่มาบนบานก็มีหลากหลายกลุ่ม รวมถึงความเชื่อและการปฏิบัติที่เปลี่ยนแปลงไปจากความหมายเดิม อาทิ นักเรียนนักศึกษาจะมาบนบานเพื่อขอให้สอบได้ หรือเพื่อสอบแข่งขันเข้าเรียนต่อ บุคคลทั่วไปก็จะมาบนบานเรื่องหน้าที่การทำงาน การสอบเข้ารับราชการ การเดินทางไปใช้ชีวิตต่างถิ่น ขอหวย ตลอดจนเรื่องปัญหาส่วนตัวอื่น ๆ ในความเปลี่ยนแปลงนี้สิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งก็คือ แต่เดิมนั้นการบนบานผ่านพิธีกรรมในอดีตต้องอาศัยคนกลางหรือมีม้าทรง ขว้จ๋า ฯลฯ ให้เป็นตัวแทนในการสื่อสารกับเทพเจ้า แต่การบนบานในปัจจุบันจะสามารถบนบานติดต่อผีเทพารักษ์ได้โดยตรงหรือไม่จำเป็นต้องผ่านคนผู้ทำพิธีหรือคนกลางเสมอไป

5) การก่อให้เกิดธุรกิจรายได้ การสร้างรูปปั้นเทพารักษ์หรืออนุสาวรีย์ได้ก่อให้เกิดเป็นรายได้หมุนเวียนในชุมชน เกิดธุรกิจการทำให้รูปเคารพเป็นสินค้า (fetishism) ตามมา ตั้งแต่ผู้รับบริจาค การสร้างเหรียญและรูปเคารพเพื่อจำหน่าย การขายของที่ระลึก ไปจนถึงการจัดงานบวงสรวงประจำปีและการเก็บค่าเช่าสถานที่ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ที่เป็นกอบเป็นกำให้กับชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่น มีเงินสะพัดหมุนเวียนช่วงเทศกาลในจำนวนไม่น้อย ในประเด็นนี้มีข้อสังเกตว่า ในการสร้างเหรียญหรือรูปเคารพบูชานั้นก็จะมีพิธีกรรมพระเกจิอาจารย์ดัง ๆ ที่มีชื่อเสียง

มาช่วยปลูกเสกในพิธี อันเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบพุทธกับผี

6) ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในแง่ที่ตัวพิธีกรรมและเชื่อก็ไม่ได้แปลว่าจะทำให้เกิดความหมายที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดเวลา แต่กลับพบความขัดแย้งและการช่วงชิงอำนาจกันตามมามากด้วย เดิมทีในการเลี้ยงผีนั้น ผู้มีบทบาทในการกำกับพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ จะเป็นผู้นำพิธีกรรมความเชื่อในชุมชน ต่อมาเมื่อเปลี่ยนเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ ก็เริ่มมีคนกลุ่มอื่น ๆ นักการเมือง บุคคลภายนอก หรือเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามามีบทบาทในการคิดวางแผน ออกแบบ บริหารจัดการอนุสาวรีย์ดังกล่าว เมื่อเริ่มมีเรื่องของความเป็นเจ้าของ บวกกับการมีชื่อเสียง มีรายได้หรือผลประโยชน์อื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ก็ทำให้เกิดการแยกและแตกตัวไปสร้างอนุสาวรีย์ใหม่ เพื่อที่ชุมชนนั้นจะได้มีอนุสาวรีย์เป็นของตนเองที่เป็นของหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน ในบางครั้งความขัดแย้งก็เกิดจากอำนาจราชการที่พยายามจะยื่นมือเข้ามากำกับดูแลชุมชนท้องถิ่น เช่น พอมีเงินรายได้จำนวนมากเข้ามาสู่ชุมชนก็ทำให้องค์กรของรัฐต้องเข้ามาช่วยจัดการผลประโยชน์ด้วยการจัดตั้งการดูแลอนุสาวรีย์ให้ในรูปแบบมูลนิธิ ส่วนในประเด็นการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม ได้เกิดความพยายามของชาวบ้านในชุมชนที่จะแยกความแตกต่างในความสัมพันธ์ระหว่างเทพารักษ์ที่ตนนับถือกับบุคคลภายนอกอื่น ๆ ทั้งการใช้คำเรียกที่แสดงถึงความสัมพันธ์ในเชิงใกล้ชิด จากเจ้าหลวงกลายเป็นพ่อปู่ ตลอดจนถึงใช้ชื่อเฉพาะที่แสดงความเด่นเป็นเอกลักษณ์บางอย่างของตน

บทที่ห้า: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานสมโภชและความทรงจำทางสังคม เนื้อหาสำคัญในบทนี้เป็นเรื่องของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการเฉลิมฉลอง โดยที่ผู้เขียนเสนอผ่านข้อมูลที่เป็นการบินตกจากการสังเกตการณ์ภาคสนาม ร่วมกับการวิเคราะห์ที่ใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พิธีการเฉลิมฉลอง (commemoration) และความทรงจำทางสังคมมาเป็นกรอบคิด สรุปได้ว่า รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เทพารักษ์ในดินแดนล้านนาถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งในฐานะพื้นที่ทาง

กายภาพและพื้นที่ทางสังคม ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของรูปปั้นและอนุสาวรีย์นี้ได้ถูกสร้างขึ้นให้มีความหมายต่อความศรัทธาและใช้สื่อสารติดต่อกับองค์เทพารักษ์ผ่านตัวรูปเคารพทั้งทางตรงหรือทางอ้อม หรือมีหน้าที่ใช้ตอบสนองกิจกรรมในกิจกรรมพิธีกรรมต่าง ๆ แล้ว ก็ยังถูกทำให้มีความหมายที่เชื่อมโยงและระลึกถึงอดีต ตลอดจนมีนัยยะถึงโครงสร้างทางสังคมท้องถิ่น กระบวนการรับรู้ทางความเชื่อ ตลอดจนโลกทัศน์ของกลุ่มคนที่มีต่อความเชื่อนั้น ๆ ผ่านการเชื่อมโยงเรื่องราวของอนุสาวรีย์กับประวัติศาสตร์หรือตำนานของท้องถิ่น ถือเป็นการผลิตซ้ำความทรงจำและความผูกพันระหว่างผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติ เป็นพื้นที่แสดงออกด้านอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นและชุมชน โดยความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนคือ การทำให้พิธีกรรมท้องถิ่นกลายเป็นงานสมโภช หรืองานเทศกาลเฉลิมฉลองประจำปีที่มีผู้คนอันหลากหลายจากภายนอกเข้ามาร่วมงาน สำหรับงานสมโภชเฉลิมฉลองในสังคมนขนาดเล็กนั้น นอกจากจะเป็นกิจกรรมที่ระลึกถึงบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ยังมีนัยยะของการตอกย้ำความทรงจำเกี่ยวกับประวัติและคุณงามความดีขององค์เทพารักษ์ เป็นการสร้างและสถาปนาความทรงจำร่วม (collective memory) เพื่อเป็นสายใยยึดโยงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของผู้คนในสังคมนั้นๆ และเป็นการผลิตซ้ำความทรงจำทางสังคมให้แก่คนรุ่นใหม่ได้ซึมซับและเห็นความสำคัญของบรรพบุรุษในตำนานของตน

ส่วนในแง่มุมมองเรื่องความศักดิ์สิทธิ์กับความสามัญนั้น เดิมทีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะเป็นพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรมและถือเป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสำหรับบุคคลภายนอกนั้นอาจถูกข้อกำหนดบางอย่างกีดกันหรือห้ามมิให้เข้าร่วม บุคคลทั่วไปอาจจะเข้าไปได้ในเฉพาะบางโอกาสหรือที่มีความจำเป็นเท่านั้น สิ่งนี้ก็ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไปโดยการลดความศักดิ์สิทธิ์หรือความขลังลงจนกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ เพียงแต่ชาวบ้านอาจจะเลือกนำเสนอเฉพาะในส่วนเท่าที่ตนอยากให้นักท่องเที่ยวหรือคนภายนอกเห็น

เป็นการสื่อสารหรือแสดงอัตลักษณ์บางอย่างที่ได้เลือกสรรแล้วเพื่อมานำเสนอกับโลกข้างนอก เช่น แต่เดิมทีในพิธีกรรมการเลี้ยงผีต้องมีการเชือดควาย หมู หรือ ไก่สดๆ ต่อมาเมื่อมีประเด็นเกี่ยวกับการทารุณกรรมสัตว์ในยุคสมัยใหม่จึงทำให้ชาวบ้านต้องทำพิธีเชือดนอกเวลาหรือนอกพื้นที่ที่มีแขกหรือคนแปลกหน้าเข้าร่วมงานไม่เห็นแผน การทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นี้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวแหล่งใหม่ซึ่งทำให้คนในชุมชนรู้สึกอยากให้คนภายนอกเข้ามาเยี่ยมเยือนและเรียนรู้ ผลที่ตามมาคือพิธีกรรมหรืองานสมโภชที่เคยถูกทำให้มีความศักดิ์สิทธิ์นั้นแทบจะไม่มีอยู่ในการรับรู้หรือความเข้าใจของผู้คนที่เข้าร่วมงานอีกต่อไป กลายเป็นพื้นที่เปิดที่ไม่ได้ถูกผูกขาดการให้ความหมายและความสำคัญโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอีกต่อไป บางแห่งก็กลายเป็นพื้นที่นัดพบและพื้นที่ในการแสดงออกทางสังคมของบางกลุ่มเช่น กลุ่มม៉าซีหรือคนทรง มากกว่าเป็นการแสดงความสำคัญขององค์เทพารักษ์ในท้องถิ่นเสียด้วยซ้ำ

บทที่หก: สรุปลและวิเคราะห์ ผู้เขียนสรุปให้เห็นว่า การตอกย้ำความทรงจำของสังคมเกี่ยวกับองค์เทพารักษ์ด้วยการเปลี่ยนจากห่อผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ แม้จะสามารถสร้างความเข้าใจที่ดีขึ้นแก่ผู้คนในสังคม รวมถึงการสร้างอัตลักษณ์และรายได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้นทำให้ความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ของเทพารักษ์ก็ปรับเปลี่ยนไปด้วย และมีสิ่งสำคัญที่ตามมาคือ เกิดการช่วงชิงพื้นที่และความขัดแย้งกันมากขึ้นในกลุ่มคนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในบริบทของการท่องเที่ยวและการกระจายอำนาจของการปกครองส่วนท้องถิ่น การสร้างศาลเจ้าและอนุสาวรีย์องค์เทพารักษ์ได้กลายมาเป็นเครื่องมือในการหาเสียงและสร้างผลงานโดยหวังผลทางการเมืองของนักการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ท้องถิ่น จนทำให้บทบาทของผู้นำทางพิธีกรรมแต่เดิมถูกลดความสำคัญลงไปยังอย่างชัดเจน

สาระสำคัญจากหนังสือดังที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่า หากเรา

ใช้แว่นตาแบบวิทยาศาสตร์มามองเรื่องราวของผี จิตวิญญาณ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติเราอาจจะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งไร้สาระ งามายและขาดเหตุผล ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยข้อเท็จจริงที่เป็นรูปธรรม แต่ก็เชื่อว่าเรื่องเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่เหลือแหล่ไร้เหตุผลไปเสียทีเดียว เพราะในมุมมองเชิงสังคมหรือทางด้านมานุษยวิทยานั้นระบบความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่กำกับโลกทัศน์ ความเชื่อ ระบบคุณค่าและศีลธรรม แม้กระทั่งการจัดลำดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้แก่ผู้คนในสังคม เช่นเดียวกันกับเนื้อหาสาระในหนังสือ “เทพารักษ์ล้านนา: จากหอดิสุรูปปั้น ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์” ที่ช่วยให้ผู้อ่านได้เปิดมุมมองและให้คำตอบบางอย่างต่อปรากฏการณ์ของความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนท้องถิ่นที่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงในบริบทของสังคมสมัยใหม่ สำหรับผู้เขียน (บทความ) เห็นว่างานชิ้นนี้เหมือนเป็นการต่อยอดทางความคิดมาจากงานหลัก ๆ ที่ศึกษาในประเด็นเหล่านี้อย่าง ผีเจ้านาย (2545) ของฉลาดชาย รมิตานนท์ โดยเลือกเอาเรื่องรูปปั้นและอนุสาวรีย์ท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในระบบของพิธีกรรมความเชื่อมาเป็นแกนหลักของเรื่อง แล้วค่อย ๆ คลี่ขยายให้เห็นถึงสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงไปกับมิติต่าง ๆ ของสังคม

จุดเด่นและความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้มีอยู่หลายประการ เช่น การกล่าวถึงข้อมูลภาคสนามซึ่งให้รายละเอียดที่ค่อนข้างสมบูรณ์ชัดเจน ทั้งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตำนานขององค์เทพารักษ์ในสำนวนต่าง ๆ รวมถึงความสัมพันธ์ของตำนานกับพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นนั้น อีกสิ่งที่น่าสนใจก็คือ การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ในหลายมิติโดยส่วนตัวของผู้เขียน (บทความ) นั้นเห็นว่าเนื้อหาและแนวการวิเคราะห์ในบทที่สี่ (ชุมชนท้องถิ่นกับรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์) และบทที่ห้า (พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานสมโภชและความทรงจำทางสังคม) เป็นส่วนที่น่าสนใจและดีที่สุดหนังสือเล่มนี้ เพราะทำให้ผู้อ่านเห็นถึงบริบทและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเกิดมาจากเหตุ

ปัจจัยหลาย ๆ อย่างที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกันทั้งเรื่องของอัตลักษณ์ อำนาจ ความขัดแย้ง การช่วงชิงความหมายหรือการผลิตความหมายใหม่ ตลอดจนกระแสของทุนนิยมและการพัฒนาในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งไม่ได้มองสังคมและวัฒนธรรมแบบสถิติหรือหยุดนิ่งตายตัว แต่ได้ดำเนินไปอย่างมีพลวัต เมื่ออ่านจบก็ทำให้สามารถคิดต่อยอดไปสู่ประเด็นใหม่ ๆ ได้ อาทิ การคิดหาคำตอบต่อการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเกี่ยวเนื่องกับรูปปั้นพญานาคจำนวนมากในภาคอีสาน บทบาทของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีผลต่อพฤติกรรมหรือวิถีชีวิตของผู้คนในยุคเทคโนโลยี การสื่อสารสมัยใหม่ เป็นต้น

ส่วนข้อเสนอหรือสิ่งที่ควรเพิ่มเติมจากมุมมองของผู้เขียน (บทความ) เห็นว่า ในประเด็นเรื่องของพิธีกรรมและความเชื่อนั้นสามารถเพิ่มเติมรายละเอียดและประเด็นการวิเคราะห์หลังไปได้อีก เช่น แม้หนังสือจะชี้ให้เห็นว่าที่มาของความเชื่อในท้องถิ่นนั้นเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบผี พราหมณ์ พุทธ แต่ก็ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าบทบาทของแต่ละส่วนนั้นได้สัมพันธ์ หรือมีความขัดแย้งและการช่วงชิงอำนาจต่อกันอย่างไร แต่ถึงอย่างไรก็ดี โดยภาพรวมถือว่าหนังสือเล่มนี้ได้ให้รายละเอียดที่ครบถ้วน รวมทั้งการวิเคราะห์ให้มุมมองที่เห็นความสลับซับซ้อนของระบบความเชื่อที่เป็นพื้นฐานสำคัญของสังคม ในสังคมปัจจุบันที่เริ่มให้การยอมรับต่อคุณค่าแบบพหุนิยม (pluralism) รวมถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ท้องถิ่น มีการแสดงออกทางความเชื่อในหลาย ๆ รูปแบบ และเกิดการกลืนกลาย (assimilation) ความเลื่อนไหล หรือการแลกเปลี่ยนหยิบยืมทางวัฒนธรรมตลอดเวลา คุณูปการอีกอย่างของหนังสือเล่มนี้จึงอาจช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อโลกทัศน์ความเชื่อของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากเรา หรือทำให้ผู้อ่านได้เห็นความมีเหตุมีผลแม้แต่ในสิ่งซึ่งอาจจะถูกมองว่างมงายไร้เหตุผลก็ตาม

บรรณานุกรม

- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2545). *ผีเจ้านาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- ประสิทธิ์ ลีปรีชา. (2560). *เทพารักษ์ล้านนา: จากหอผีสู่รูปปั้น ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2557). *ทฤษฎีคิดชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรียา สมบุคคุปต์ และคณะ. (2539). *ทรงเจ้าเข้าผี: วาทกรรมของลัทธิผีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). *เจ้าที่และผีปู่ย่า: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.